

Проблема взаємозв'язку понять суб'єкта і влади в сучасних соціальних теоріях

Анотація

У статті розглянуто діалектичний взаємозв'язок понять суб'єкта і влади в сучасних соціальних теоріях М.Фуко і Дж.Батлер. В обох концепціях суб'єкт аналізується з точки зору історичних, соціальних і психологічних умов його можливості. У сучасних теоріях влади насильство розглядається як межа влади. Проте влада-авторитет від початку виключає застосування сили, оскільки влада завжди супроводжується ризиком її втрати. Тому влада потребує виправдання, що виражається в пошуку підстав її легітимності. Суб'єкт формується дискурсом влади й одночасно протистойть йому. Потреба в підкоренні владі закладена в суб'єкті тією самою мірою, якою в ньому закладена потреба в самовираженні та свободі дії. Влада стає уразливою, коли механізми її впливу усвідомлюються суб'єктом.

Ключові слова: суб'єкт, влада, влада-авторитет, дискурс і контрдискурс влади

У сучасних соціальних теоріях на початку ХХІ століття багато уваги приділяється обґрунтуванню нового трактування поняття суб'єкта. Особливістю цього трактування є те, що суб'єкт на відміну від індивіда або особистості розглядається не як статичне, а радше як динамічне поняття. Суб'єктом, як і особистістю, не народжуються, ним стають у процесі соціалізації. Однак якщо становлення особистості в класичних концепціях соціології або соціальної психології розглядалося як результат соціалізації, її кінцева точка, то суб'єкт, виходячи із сучасних концепцій, ніколи не завершує своє становлення. Понад те, припинення процесу формування суб'єкта

може розглядатися як його “смерть”. Отже, попередній висновок: суб'єктивація — це процес становлення певних соціальних і психологічних властивостей, що ніколи не може бути завершений.

У західній філософії, починаючи від Декарта і Ляйбніца, тема суб'єкта пізнання і дії розвивається у двох концептуальних напрямках: незалежності й автономії. Тема незалежного суб'єкта набула свого якнайповнішого розвитку у філософії Ф.Ніцше. Тема автономного суб'єкта дістає втілення в моральній філософії І.Канта. У сучасній німецькій філософії ідея автономності суб'єкта доповнюється ідеєю креативної, “пливкої” ідентичності суб'єкта, котра не є жорстко фіксованою у певних якостях і моделях поведінки особистості, а має здатність до змін залежно від ситуації дії.

Суб'єкт класичної філософської традиції наділений такими рисами: його свідомість цілісна, прозора для саморефлексії, доступна для розуміння; мотиви дії суб'єкта переважно раціональні й утилітарні; мислення для суб'єкта є основною формою діяльності свідомості, і саме в процесі мислення формується суб'єкт як самостійна незалежна від зовнішніх обставин особистість.

Руйнація класичного образу суб'єкта розпочинається у філософії Ф.Ніцше і завершується в концепціях “смерті суб'єкта” постмодерністів. Місце усталеного набору особистісних якостей суб'єкта або суб'єкта автономії, підпорядкованого обов'язку, заступає суб'єкт бажань, суб'єкт як процес постійних метаморфоз і змін, котрий реагує на мінливий зовнішній світ і сповнений підсвідомих імпульсів. У постструктуралізмі Ж.Лакана та в концепції ідеології Л.Альтюссера суб'єкт практично поглинається — у першому випадку структурами мови, яка підкоряє свідомість суб'єкта поняттєвим матрицям сприйняття, у другому випадку — формуючи свою ідентичність у відповідь на “оклик влади”. В обох випадках за зовнішньою незалежністю суб'єкта прихована готовність до підкорення або владі, або іграм підсвідомості.

Можна сказати, що новий, діалектичний образ суб'єкта в західній соціальній думці вперше оформляється в концепції історичного суб'єкта М.Фуко, а також у теорії суб'єкції Дж.Батлер. В обох концепціях суб'єкт аналізується з точки зору історичних, соціальних і психологічних умов його можливості. Суб'єкт розуміється не як наявна даність, а як певна техніка розуміння своєї ідентичності, шлях до самого себе, що його можуть пройти всі, але зрештою проходять лише одиниці. Можна припустити, що тільки автори сучасних концепцій суб'єкта досягають діалектичну двоїстість даного поняття. Головну “методологічну інтенцію” цих сучасних концепцій можна висловити так: суб'єкт — це єдиний справжній предмет і об'єкт наук про людину та її поведінку. Цей суб'єкт формується як “підлеглий”, підпорядкований світу, і, одночасно з цим, суб'єкт є основою соціального буття, необхідною для досягнення і побудови структур соціальної реальності.

Суб'єкт формується владою, і в діалектичному синтезі лишень суб'єкт може протистояти тій владі, котра його сформувала. Феномен влади супроводжує всю історію людства. У будь-якій протосоціальній спільноті, ще на рівні біологічних зграй, влада виражається в розподілі між біологічними особинами відносин верховенства-підпорядкування. Такий розподіл у біо-

логії зумовлений необхідністю виживання зграї, адаптації її до мінливих умов екосистеми. Якщо спробувати визначити особливість влади в соціальних відносинах, то можна помітити, що вона ніколи не ґрунтувалася на одному лише фізичному насильстві. Перевага навіть найдужчого вождя завжди вимагала легітимації — тобто символічного підкріплення, вербалізованого через словесний дискурс, деякого обґрунтування з опорою на найвищий, трансцендентний порядок. Божественне утверджує свою владу без ризику втратити її, оскільки авторитет Бога не підлягає сумніву. Влада, дана від Бога, за правом успадкування була, безумовно, найлегітимнішою з точки зору більшості. Однак в процесі секуляризації був зруйнований механізм легітимації влади Божою волею або, радше, волею церкви як інституту-посередника між Богом і людьми. Відтепер будь-яка влада спонукає поставити запитання, чому вона існує, тобто чому її визнають, зазнаючи актів, що виходять від неї, без негативної на них реакції.

Одним із імовірних варіантів пояснення підсвідомої готовності до підкорення є соціальна теорія Е.Фромма [Фромм, 2006; Фромм, 2011]. З його точки зору, як і з точки зору сучасної філософської антропології, потреба в орієнтації закладена в людині разом із потребами в емоційній прихильності й творчості. Людина — істота, яка прагне впорядкування навколишнього світу. Звідси — необхідність створення того, що в соціології називається соціальним порядком, як природна необхідність людської природи, пошук упорядкованої реальності на противагу навколишньому хаосу, часто ворожому або, принаймні, байдужому до людини з її життєвим інстинктом.

Іншою проблемою людини як істоти, що живе водночас у двох реальностях — біологічній і соціальній, є розрив тотожності суб'єкта. Суб'єкт не дорівнює самому собі, він не задоволений у своїх базових і соціальних потребах, оскільки в людській природі закладене прагнення більшого, ніж суб'єкт має. У давнину розрив тотожності суб'єкта надолужувався формою природних кровних зв'язків сім'ї, клану, роду. Такі зв'язки забезпечували почуття вкоріненості в бутті й належності до чогось більшого, ніж його власна індивідуальність.

Розвиток західної культури відбувався шляхом створення основи для переживання індивідуальності в усій її повноті. Очікувалося, що економічне і політичне визволення індивіда, вироблення у нього навичок самостійного мислення і позбавлення його від авторитарного тиску дадуть йому можливість відчуття *Я*, бути осередком й активним суб'єктом своїх сил і відчувати себе таким. Але люди завжди шукали і знаходили різноманітні заміники по-справжньому індивідуального почуття тотожності. Нація, релігія, клас і рід занять слугують тому, щоб дати людині це відчуття. У сучасному суспільстві різноманітні види ідентифікації зазвичай супроводжуються іншими. У широкому сенсі слова це ідентифікація із суспільним становищем. Люди ладні підкорятися встановленому порядку відносин; це прояв підсвідомого бажання упорядкованості світу, в тому числі соціального.

Влада є деякою гарантією порядку, тому поступливість владі закладена в людській соціальній природі. Звідси визначення панування за М.Вебером — “шанс знайти підкорення для специфічного (або для будь-якого) наказу у певної групи людей” [Вебер, 2008: с. 31]. Однак ця можливість не може бути

за суттю чистою владою. Це ознака наявності авторитету — влади вищого типу, котра не потребує застосування сили для її підтримки. У випадку чистого типу обґрунтованої й легітимованої влади-авторитету — опозиція ніколи не залишає сферу можливості, тобто не переходить до активних дій, не виявляє себе в реальній сфері. Щойно опозиція артикулюється — влада втрачає свою перевагу і перестає бути владою-авторитетом, стає слабшою формою влади, змушеною застосовувати насильство для свого обґрунтування. Практично в усіх сучасних теоріях влади [Ледяев, 2001] насильство розглядається як межа влади, показник її безсилля. Влада-авторитет принципово виключає застосування сили. Вона легітимна, визнана; невизнання влади є її руйнацією. Тому влада завжди супроводжується ризиком її втратити. Влада потребує виправдання, їй необхідний пошук “причини”, “підстави” власної легітимності.

Зв'язок понять суб'єкта і влади проаналізовано у двох сучасних соціальних теоріях — у концепції “суб'єкта-влади-знання” М.Фуко та в концепції суб'єкції Дж.Батлер. Розглянемо тезисно деякі положення цих теорій та порівняємо їх.

Власну методологію дослідження влади М.Фуко називає “аналітикою влади” і протиставляє її “класичній теорії влади”. Конкретною формою аналітики влади у Фуко є генеалогія, методологічна процедура, що виявляє взаємодію і взаємозумовленість влади та знання. “Утвердження режиму влади (його інституціональне закріплення) супроводжує утвердження певного типу знання над іншими типами в ієрархії ідей” [Ноговицын, 2005: с. 14]. Цей взаємозв'язок режиму влади з певним типом панівного в соціумі знання дає Фуко змогу визначати “режими влади-знання”, розмаїття яких можна спостерігати в історії.

У філософсько-юридичній (ліберальній) концепції влади, котра, на думку Фуко, була найбільш визнаною як у філософії політики Нового часу, так і в сучасному неоліберальному дискурсі, владу розуміють за аналогією із власністю як сукупність благ, якими можна володіти, користуватися і розпоряджатися. У класичній юридичній концепції влади вона розглядалася як право, котрим можна володіти як благом і внаслідок цього мати можливість його передавати, відчувувати — шляхом передання права чи на засадах договору. У концепціях органіцистів XIX століття і, пізніше, в концепціях структурних функціоналістів XX століття основний принцип влади — підтримка балансу сил у суспільстві, рівноваги суспільства як системи. Такий образ влади ґрунтований не на ідеї конфлікту, а на ідеї примирення різних політичних сил задля спільного блага — економічного розвитку і, відтак, підвищення конкурентної здатності держави. Влада в цій концепції бере на себе функції арбітра у розв'язанні локальних конфліктів, вона виступає від імені істини здорового глузду, що об'єднує всі групи суспільства, і тому потрібна всім. Панівна еліта, попри всі її вади, виконує свої основні функції — охороняє суспільство від хаосу, сприяє підтриманню соціального порядку. Така еліта говорить і діє явно від імені універсального колективного суб'єкта влади, який здатен підвестися над власними інтересами задля блага всього суспільства. Такий суб'єкт влади припиняє, а не розв'язує війну всередині власного суспільства.

Але поряд із таким дискурсом влади в західних суспільствах до початку XVII століття формується альтернативний дискурс контрвлади. Цей новий дискурс — “дискурс про війну, зрозумілу як постійні соціальні відносини, як непозбутна основа всіх відносин і всіх інститутів влади” [Фуко, 2005: с. 66]. Появу цього дискурсу Фуко пов’язує з епохою, що настала по завершенні громадянських і релігійних війн XVI століття. “Дискурс вічної війни не є лишень невтішним винаходом кількох інтелектуалів, які довго перебували на узбіччі. У ньому знайшли собі місце і великі міфічні імпульси, і пристрасть народного реваншизму” [Фуко, 2005: с. 74].

Основні тези цього дискурсу — “політична влада не виникає в результаті припинення війни, суспільство, закон і держава втілює собою ніби стан перемир’я, укладеного в перебігу війни або виниклого в результаті перемоги. Війна — сам шифр миру. Ми перебуваємо в постійному стані війни, що пронизує все суспільство і визначає нашу належність до того чи того табору. Ніхто не може залишатися нейтральним” [Фуко, 2005: с. 67–68].

Структура суспільства в такому дискурсі стає бінарною. Опису суспільства як великої піраміди, здійсненому за Середньовіччя у філософсько-політичних теоріях Гоббса і французьких органіцистів, протиставлено бінарну концепцію суспільства. “Є дві групи, дві категорії індивідів, дві армії, що протистоять одна одній” [Фуко, 2005: с. 68]. Є тільки перемир’я в цій війні, ґрунтоване на тимчасовому балансі сил. Реальним завершенням війни є тільки повна перемога, знищення сил противника.

У контрдискурсі влади суб’єкт перестає бути універсальним суб’єктом істини для всього суспільства, а стає суб’єктом боротьби, який має тривалу історію. Боротьба за право влади в цьому разі — це боротьба не за універсальне право для всіх, а за право, вкорінене в історії, позбавлене юридичної універсальності. Це право сім’ї, роду, нації, раси, право верховенства і першості, право переможних завоювань. У такого дискурсу нема єдиної філософської істини, і прагнути її неможливо. “Істина може розкритися, тільки виходячи з боротьби, бажаної перемоги, в певному сенсі на межі виживання самого суб’єкта мовлення” [Фуко, 2005: с. 69]. У контрдискурсі влади вочевидноється глибокий зв’язок між силою та істиною. Істиною стає не об’єктивність, а чітко виражена позиція, ефективна зброя у зіткненні сил. Суб’єкт такої істини — суб’єкт, котрий визначився, на чиему боці він воює, а не філософ, котрий пропонує загальний закон, що примиряє ворожі табори.

Друга особливість цього нового дискурсу — зміна позиції інтелекту, постулювання необхідності пояснення не згори, а знизу. “Згідно із цим дискурсом саме взаємодія фізичних сил, пристрастей і випадковостей становить постійне підґрунтя історії й різних суспільств” [Фуко, 2005: с. 71]. На основі темного і кривавого ворухіння маси вибудовується щось хитке і поверхове — хитка раціональність розрахунку і стратегії, що змушує на певний час “замовкнути” війну. Мірою сходження на вершину носіїв такої раціональності вона стає дедалі більш абстрактною, пов’язаною з хитрістю і люттю тих, у кого більше немає потреби вести відкриту боротьбу, оскільки в цій боротьбі вони перемогли, і відносини панування сприятливі для них.

Контрдискурс влади бачить внизу соціальної ієрархії глибинну, постійну ірраціональність бруталної й оголеної правди життя, а вище розта-

шовується хитка, мінлива раціональність, завжди компромісна й пов'язана з ілюзією і пересічністю. Таким є образ суспільства в даному дискурсі війни. Відтепер розум буде пов'язаний із цариною химери, хитрощів, негідності, а відверта брутальність й оголена лють стають істиною. Такий дискурс — повна протилежність дискурсу права, в якому мало місце прагнення “відокремити глибинну, постійну, пов'язану зі справедливістю і благом раціональність від усіх поверхових і насильницьких актів, базованих на хибних засадах” [Фуко, 2005: с. 72].

Контрдискурс влади формує новий погляд на історію. Викривається історія королів і переможців, зникає приховане ототожнення народу з його монархом, нації — з її сувереном. Перемога одних обертається поразкою інших — звідси кілька історій, принаймні дві — історія переможців та історія переможених. Відблиск слави великих діянь тьмяніє на тлі контрїсторії. “Вона хоче бути дискурсом тих, хто не має слави, або тих, хто її втратив і опинився в царині темноти і безмовності” [Фуко, 2005: с. 86]. Контрїсторія — це історія німотної більшості на противагу історії подвигів королів та аристократії. Цей новий дискурс розповідає не про перемоги, а про “поразки, внаслідок яких люди надовго згинаються, тому їм залишається очікувати землі обітованої або здійснення колишніх обіцянок, що справді повернуть і колишні права, і втрачену славу” [Фуко, 2005: с. 86].

Влада, королі, закони приховували факт свого походження із випадковостей і несправедливості баталій. Несправедливі королі, які представляли інтереси лише окремих верств, намагалися змусити всіх цінувати себе, удаючи, що є захисниками блага всіх. Звідси — викривальна роль нової історії. Контрїсторія — “не історія безперервності, а історія розривів, викриття таємниць, виявлення хитрості, нового привласнення спотвореного чи прихованого знання” [Фуко, 2005: с. 88]. Образ суспільства, охопленого зіткненням рас, перетворюється на матрицю всіх майбутніх форм, у яких пізніше відображатимуть природу і механізми соціальної війни в дискурсах влади XIX і XX століть.

Наприкінці XIX століття дискурс легітимної влади вдається до глибинних трансформацій дискурсів контрвлади. Діалектика, з точки зору Фуко, виконала функцію захоплення і переміщення розглядуваного дискурсу в колишню сферу філософсько-юридичного образу влади. “Діалектика — це притлумлення засобами філософії й, можливо, політичного порядку гіркою і упередженого дискурсу глибинної війни” [Фуко, 2005: с. 76].

Друга трансформація контрдискурсу влади — тема замаскування конфлікту переможців і переможених і висування на перший план конфлікту класового. Так формується біолого-соціальний расизм — “ідея про те, що інша раса не прийшла невідомо звідки, вона постійно і безупинно проникає в соціальний організм або вона постійно створюється в соціальній системі і з неї” [Фуко, 2005: с. 77]. Відбувається роздвоєння однієї раси на надрасу і недорасу. У цьому новому дискурсі дістають втілення всі приховані форми соціальних антагонізмів між групами, коли одна група розглядає іншу як факт виродження нації.

“Дискурс боротьби рас, котрий у момент свого виникнення і початку функціонування у XVII столітті був, власне, знаряддям боротьби для про-

тиборчих таборів, опиняється в центрі й стає дискурсом влади централізованої і централізуювальної; дискурсом боротьби, що точиться не між двома расами, а всередині даної раси як справжньої та єдиної боротьби тих, хто тримає владу у своїх руках і визначає норму, проти тих, хто формується через ставлення до цієї норми і становить безліч небезпек для біологічного генотипу” [Фуко, 2005: с. 78].

Расизм присутній у двох специфічних стратегіях влади ХХ століття. Одна — фашистська трансформація контрдискурсу влади. Фашизм, особливо у варіанті німецького націонал-соціалізму, намагався використовувати народну і майже всю середньовічну міфологію, щоб уписати державний расизм в ідеолого-міфічну структуру народного дискурсу. Нацистський державний расизм супроводжувався перформансом — смолоскипові ходи, паради із використанням давньої символіки і форм класичної архітектури.

Протилежною фашистській трансформації є трансформація контрдискурсу радянського типу. Фуко вважає, що це була радше не демонстративно-театральна, а прихована, позбавлена легендарної нацистської драматургії, натомість у більших масштабах “сцієнтистська” трансформація. Револуційний марксистський контрдискурс, що від початку був спрямований на боротьбу проти класового ворога, у 70-х роках ХХ століття перетворюється на боротьбу проти дисидентів. Противники радянської влади розглядаються як хворі, божевільні, такі, що відхиляються від норми. Таким чином, расистська тематика стає знаряддям глобальної стратегії соціального консерватизму у ХХ столітті. Це державний расизм — “внутрішній расизм, расизм постійного очищення, котрий є одним із основних елементів соціальної нормалізації” [Фуко, 2005: с. 79].

Така стратегія нормалізації веде до формування нового типу влади в сучасному західному суспільстві. М.Фуко називає її біовладдою. Біовладу можна розглядати як одну із форм дисциплінарної влади. Така влада починає застосовувати витонченіші й більш опосередковані механізми впливу. “Влада функціонує у формі мережі, і в цій мережі індивіди не тільки рухаються, вони постійно перебувають у становищі тих, хто відчуває на собі владу, і тих, хто її практикує. Вони ніколи не є інертною мішенню влади чи згодними з нею, вони завжди є її провідником. Влада переноситься індивідами, але не відкладається на них” [Фуко, 2005: с. 48].

У результаті аналізу різних дискурсів влади Фуко доходить такого висновку: ліберальний дискурс, який впливає із орієнтованої на примирення концепції влади-авторитету, що діє для всіх груп у справі організації соціального порядку, виявляється частково безпорадним перед обличчям воїновничого контрдискурсу влади. Ліберальний дискурс спирається на ідею універсального розуму, що належить філософам Просвітництва. Контрдискурс влади вважає істину завжди частковою, відносною, завойованою в нерівній боротьбі переможців і переможених. Звідси — існують як мінімум дві істини — істина успіху й істина поразки, історія і контрїсторія. Обидва типи дискурсу доходять діалектичного зняття в дискурсі біовлади — влади, яка спирається на ідею норми, що визначається різними групами експертів у медицині, психології, педагогіці, гігієні тощо. Метою експертизи є тестування людського тіла, людської поведінки та її нормалізація — адаптація до на-

явних у суспільстві уявлень про біологічну, психологічну і соціальну норму. На перетині різноманітних дискурсів і контрдискурсів формується суб'єкт. Фуко виступає проти суб'єкта як метафізичної даності й доводить, що суб'єкт являє собою складне утворення, він формується потоком дискурсів, серед яких ми живемо, його конститує політична влада й інституціональна влада і його власний спротив їм.

Дж.Батлер доповнює теорію суб'єкта-влади-знання М.Фуко. Вона намагається з'ясувати, чим пояснюється підсвідома готовність індивіда підпорядковуватися “оклику влади”, а також що згодом змушує суб'єкта виходити з-під підпорядкування і діяти свідомо. Дж.Батлер розглядає суб'єкт не як кінцевий результат соціалізації, а як амбівалентний процес підкорення владі, усвідомлення власної залежності й потреби в тому, щоб порушити заборону, вийти за рамки вказаних владою меж. У такий спосіб подальшого розвитку набуває концепція інтерпеляції Л.Альтюссера, в якій суб'єкт не існує доти, доки його сягне “оклик влади”.

У теорії суб'єкта ідеології Л.Альтюссера сцена “інтерпеляції” як “оклику влади” дає часткове пояснення тому, як соціальний суб'єкт продукується лінгвістичними засобами. На думку Дж.Батлер, “концепція Альтюссера, сама по собі нам корисна, залишається обмеженою зсередини поняттям централізованого державного апарату, того, чиє слово і є його справа, побудованого за моделлю божественної влади” [Батлер, 2002: с. 19]. У зв'язку з цим поняття дискурсу — невидимого, розпорошеного, непрямого поля знання як влади, введене в науковий лексикон соціальною теорією М.Фуко, переводить увагу дослідників від пошуку інституту придушення до пошуку умов свободи дії в рамках установлених дискурсивними практиками правил гри.

У теорії М.Фуко влада, розлита і розпорошена в полі дискурсу, не продукує суб'єкта відповідно до деякої мети, оскільки мету ніхто не визначає; влада деперсоніфікована і знеособлена. Тож звідки виникає вразливість суб'єкта перед такою владою? Дж.Батлер відповідає так: “Змушений шукати визнання своєму існуванню в категоріях, термінах і іменах, що не ним створені, суб'єкт шукає знак свого існування поза собою, в дискурсі, одночасно догматичному й індіферентному” [Батлер, 2002: с. 30]. Соціальні категорії означають для суб'єкта водночас і субординацію, і існування. Проте в самому процесі суб'єктивізації ціною існування в полі дискурсу стає субординація, втрата природного *Я* природних бажань, але натомість утворюється соціальне *Я* суб'єкта соціокультурного дискурсу. Ризик смерті зіставний із непозбутністю соціального. Тільки накладаючи на себе маркування соціальності, її категорії класифікації й терміни, суб'єкт утримується у власному бутті.

Але далі розпочинається наступний етап процесу суб'єкції: сформований полем дискурсу та влади, суб'єкт здобуває існування, здобуває власну соціальну ідентичність, нехай навіть частково типізовану, але головне — дістає можливість діяти в полі дискурсивних практик. І тут виникає перша точка розриву поля влади дискурсу, звідси ж — можливість свободи для суб'єкта. “Дія завжди перевершує владу, завдяки якій вона розгортається” [Батлер, 2002: с. 26], інакше кажучи, будь-яка дія суб'єкта тягне за собою тента непередбачуваних наслідків, навіть за умови, що мета і засоби дії були

обрані з набору легітимних цілей і засобів. Вийти за межі — не означає уникнути впливу влади, і суб'єкт виходить за рамки власне того, з чим він пов'язаний. У цьому розумінні суб'єкт не може подолати амбівалентність, якою він вибудований.

Іншою точкою розриву в полі влади стає бажання суб'єкта вижити в сучасному суспільстві. “Якщо руйнація соціального існування — це завжди якийсь вид смерті, чи може людина все одно ризикувати існуванням, загравати зі смертю і домагатися її, — для того, щоб викрити і відкрити для трансформації захоплення соціальною владою умов продовження життя?” [Батлер, 2002: с. 36]. Може, якщо влада перестає виконувати функції захисту й охорони життя суб'єктів від невпинного зростання і незрідка несподіваних ризиків. Та влада, що обіцяла суб'єктам безперервність існування, встановлення чіткої ідентичності й тим самим — надійність життєвого простору, була владою легітимною, оскільки застосовувала не насильство, а авторитет.

Влада в сучасному суспільстві не тільки стає знеособленою владою дискурсу, а й позбується легітимності, бо вже не може гарантувати суб'єктам сталості й безсумнівності і їхньої ідентичності, і повсякденного світу. Легітимність будь-якої влади була піддана сумніву і зруйнована контрдискурсом влади, про який йшлося вище. І хоча цей контрдискурс був “приборканий” процедурами нормування й експертизи, котрі проводить сучасна біовлада, все одно свою справу він зробив — похитнув монополію легітимності й істинності наявної влади.

Наостанок подам тезисно діалектику взаємодії суб'єкта і влади. Особливість становлення суб'єкта полягає в тому, що на першій стадії формування він обов'язково виявляється спочатку підпорядкованим дисциплінарному дискурсу влади батьків, соціуму, традицій культури. Суб'єкт не існує до влади. Влада не тільки діє на суб'єкта, а й, у переносному сенсі, вводить суб'єкт у дію. Влада, що ззовні накладається на суб'єкта, є також владою, добровільно прийнятою самим суб'єктом — владою-авторитетом. Авторитет усвідомлюється як легітимна форма влади, їй підкоряються не лише емоційно, а й раціонально. Разом із тим наскільки влада обмежує свободу вибору, настільки ж вона створює можливості для існування суб'єкта у просторі дискурсів і контрдискурсів влади.

Суб'єкт не формується поза емоційною прихильністю, він формується в залежності, й у перебігу свого формування він не “бачить” цієї залежності повною мірою. Щоби стався подальший розвиток ситуації суб'єктивації, прихильність у своїх первинних формах має як здійснюватися, так і не визнаватися, її здійснення має полягати в частковому невизнанні — для того, щоб виник суб'єкт.

Однією з форм усвідомлення власної залежності, початком другого етапу суб'єктивації може стати звернення суб'єкта до власної генези, своєрідний погляд на себе від третьої особи, відсторонена позиція стосовно свого Я і власної соціальної ідентичності.

Для формування свідомого стану суб'єкта необхідно, щоб він став перешкодою власним бажанням. По-перше, бажанню жити в підпорядкуванні. По-друге, бажанню знищити себе, коли він усвідомлює, що був сформова-

ний іншими, зовнішніми обставинами, які він вельми болісно починає сприймати. Якщо обидва бажання — підкорення і самознищення — долаються в життєвій практиці, відбувається розрив, у момент якого з'являється нова форма влади — влада суб'єкта над бажаннями та діями, усвідомленість поведінки і звідси — можливість подолання обмежень, що накладаються дискурсом не лише батьківської влади, а й будь-якої форми дискурсу.

Влада стає вразливою, коли вона усвідомлювана. Це не означає порятунку суб'єкта від влади, це означає використання себе як продукту історії впливу дискурсів влади, але використання вже у власних, усвідомлюваних цілях. Таке використання передбачає різні можливості. Перша — максимальне використання потенціалу свободи дії серед того діапазону, що вважається легітимним з точки зору наявного дискурсу влади. Друга можливість — вплив на дискурс влади, на дії влади і, зрештою, зміна влади. У цьому разі суб'єкт, сформований дискурсом влади, який засвоїв і усвідомив дію даного дискурсу на самого себе й на інших, стає здатним змінювати соціальну реальність, але при цьому не посідає позиції непримиренного революційного контрдискурсу влади.

Джерела

Батлер Дж. Психика влади: теорія суб'єкції / Батлер Дж. ; пер. с англ. — Харьков: ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2002.

Вебер М. Типы господства / М. Вебер // *Личность. Культура. Общество.* — 2008. — Вып. 1 (40). — С. 31–48.

Ледяев В.Г. Власть: концептуальный анализ / Георгиевич В.Г. — М. : РОССПЭН, 2001. — 384 с.

Наговицын О.Н. Современные теории власти : текст лекции / Наговицын О.Н. — СПб. : ГУАП, 2005. — 40 с.

Фромм Э. Здоровое общество / Фромм Э. ; пер. с англ. — М. : АСТ, 2011. — 448 с.

Фромм Э. Революция надежды / Фромм Э. ; пер. с англ. — М. : АСТ : АСТ Москва, 2006. — 283 с.

Фуко М. Нужно защищать общество : [курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975–1976 учебном году] / Фуко М. ; пер. с франц. — СПб. : Наука, 2005. — 312 с.